

KADIZÂDELİLER HAREKETİ, LOKMAN DOĞMUŞ, EKİN YAYINLARI, İSTANBUL, 2021, 125 S., ISBN 978-625-7105-81-1.

Ali DURMUŞ

Dr., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı, alidurmus6116@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9279-1983

Kitap Tanıtımı/Book Review

Makale Bilgisi

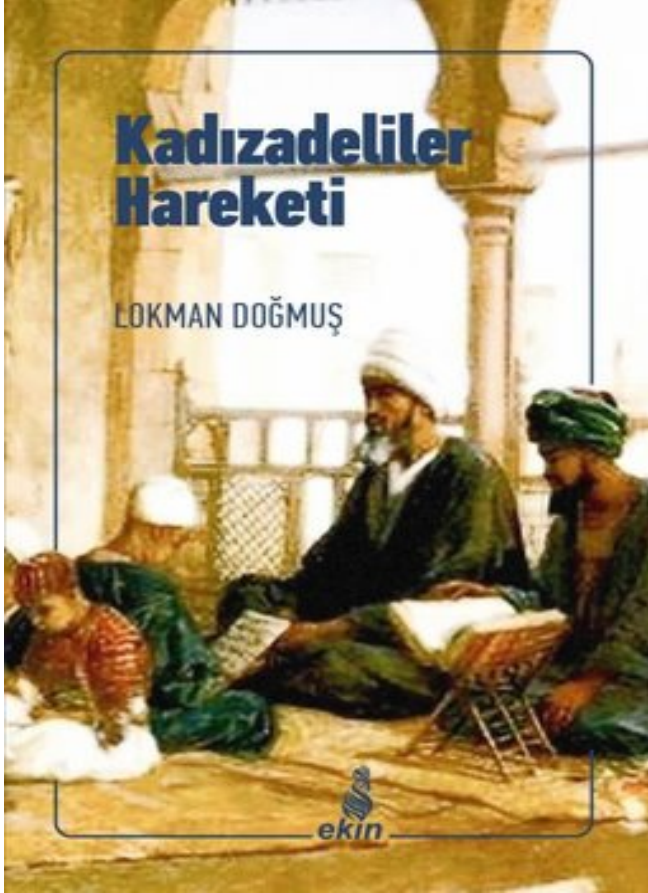
Geliş/Received: 24.10.2021
Kabul/Accepted:22.12.2021

Atıf/Citation: Durmuş, A. (2021), “Kadızâdeliler Hareketi, Lokman Doğmuş, Ekin Yayınları, İstanbul, 2021, 125 s., ISBN 978-625-7105-81-1”, *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 15(Aralık), 89-95.

DOI:

10.51592/kulliyyat.1014086

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ali DURMUŞ, alidurmus6116@gmail.com

Kadızâdeliler, 17. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin dâru'l-hilâfesi olan İstanbul'da ortaya çıkan ve ülkenin gündemini yaklaşık seksen küsur yıl boyunca meşgul eden dinî-siyasî bir yapılanmadan ibarettir. Söz konusu hareket üzerine yapılan çalışmalardan biri de Lokman Doğmuş tarafından kaleme alınan “Kadızâdeliler Hareketi” adlı küçük çaplı eserdir.

Doğmuş, dönemin sosyal, siyasî ve ilmî yapısı açısından Kadızâdelilerin ortaya çıkış nedenlerini ortaya koymak, hareketin tarihi süreç içerisindeki gelişimini ele almak ve muhalifleriyle aralarında tartıştıkları mevzuları kısaca açıklamak için kaleme almıştır. Konuya salt bir tarih çalışması olarak yaklaşmak istemediğini belirten yazar, tarafeyn arasında tartışılan konuların bazılarının günümüzde de hala tartışıldığını belirterek, eserinin aynı zamanda günümüz ilim ve fikir

dünyasına ışık tutacak mahiyette olduğunu vurgulamıştır.¹

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kadıızâdeliler öncesi, Anadolu'daki dinî, ilmî ve siyasî durumu özetlenmekte;² ikinci bölümde Kadıızâdeliler ve şiddetli muhâlifleri Sivasîler ele alınmakta;³ üçüncü bölümde ise iki taraf arasında tartışılan meseleler aktarılmaktadır.⁴

Girişte ülkemizde geçmişte Kadıızâdeliler üzerine yapılan çalışmalara değinen müellif, bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Osmanlı tarihçilerinin Kadıızâdeliler hakkında naklettiklerine dayandığını, söz konusu nakillerin bir kısmının doğru bilgileri içermesine rağmen önemli bir kısmının nesnellikten ve tarafsızlıktan uzak olup malul olduğunu belirtmektedir. Naîmâ'yı örnek gösteren Doğmuş, onun Mevlevî çevrelere yakınlığının altını çizerek, Kadıızâdeliler hakkında bir takım acımasız eleştirilerde ve ithamlarda bulunduğunu, tasavvufî aidiyetinden sıyrılmayıp Sivasîlerin ve Mevlevîlerin etkisinde kalarak konuya yaklaştığını vurgulamaktadır. Uzunçarşılı, Abdülbaki Gölpınarlı, Necati Öztürk, Halil İnalçık ve Bernard Shaw gibi müelliflerin de Naîmâ'nın etkisinde kaldığını belirtmektedir.⁵ Yazarın bu tutumu, eserini kaleme alırken kişisel duygularını bir kenara koyarak hareket ettiğini, tarafeyn arasında cereyan eden hususları ele alırken bilimsel çalışmaların vazgeçilmez prensibi olan nesnellik ilkesine riayet ettiğini göstermesi bakımından takdire şayandır.

Yazar birinci bölümde 17. yüzyıl öncesinde Türkiye'nin durumunu Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren değil de Anadolu Selçuklularından itibaren ele almaktadır.⁶ Geniş bir zaman diliminde Türkiye'deki dinî çatışmalara; Osmanlı'da din devlet ilişkisi açısından tekke ve medreselerin durumuna; tekke ehlinin ve ilmiyelilerin devletle olan ilişkilerine kısa ve özet bir şekilde değinmektedir. Osmanlı'da tarikatların çeşitlenmesi ve yayılmasına paralel olarak tekkelerin sayısının da hızla arttığını, Osmanlı yönetiminin Tasavvufî ekollere oldukça sıcak baktığını, ancak onları sıkı bir denetim altında tuttuğunu; zaman zaman halkın Sünnî akidesini bozabilecek veyahut isyana sebep olabilecek tasavvufî ekollerin veya şeyhlerinin üzerlerine gidildiğini örnekleriyle anlatmaktadır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren medreselerin çeşitli nedenlerle bozulduğunu çeşitli misallerle ifade etmektedir.⁷

“İslâmlaşma Çabaları ve Buna Muhalefet” adlı ikinci bölümde ise müellif Kadıızâdeliler ile Sivasîleri ele almaktadır. Bölüme Naîmâ, Paul Ricaut, Kâtip Çelebi, Madeline C. Zilfi, Uzunçarşılı, Ahmet Yaşar Ocak ve Necati Öztürk gibi müelliflerin Kadıızâdeliler hakkındaki görüşlerini kronolojiye dikkat etmeksizin oldukça kısa bir şekilde nakletmekte ve onların bazı görüşlerin de eleştirmektedir. Ardından Kadıızâdeli olarak saydığı iki isme sadece değinmekle yetinmektedir. Bunlardan ilki Ahmed Rûmî Akhisârî diğeri ise Üstüvânî'yi destekleyen vaizlerden biri olan Osman Bosnevî'dir.⁸ Aslında Ahmed Rûmî Akhisârî, Kadıızâdelilerin lideri olan Kadıızâde Mehmed Efendi zamanında yaşamış olan ve onun en büyük destekçilerinden biri olan aynı zamanda harekete ilmî bakımdan önemli bir yön tayin eden dönemin ilim adamlarından biridir.⁹ Müellifin, Kadıızâdeliler hareketinin

¹ Lokman Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2021), 11-14.

² Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 19-42.

³ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 45-81.

⁴ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 85-113.

⁵ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 11-15.

⁶ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 19-22.

⁷ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 23-42.

⁸ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 45-49.

⁹ Akhisârî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadıızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 141-150.

doğuşu ve gelişmesi, fikrî ve ilmî temellerinin yerleşmesi açısından ciddi bir öneme sahip olan Akhisârî'nin sadece ismini zikretmekle yetinmesi ve hatta eserinin bir başka yerinde onun Kadızâdelilerden olmadığını belirtmesi¹⁰ eser için büyük bir eksiklik. Öte taraftan, geçmişte konuyla ilgili kaleme alınmış birçok çalışmayla kıyaslandığında da müellifin Akhisârî'ye değinmesi bile önemli bir başarıdır. Zira bir iki çalışmanın haricinde, söz konusu hareket üzerine kaleme alınan eserlerin hiçbirinde Akhisârî'nin adı bile geçmemektedir.¹¹

Müellif Kadızâdeli liderlere geçmeden önce, aralarındaki bir takım fikrî benzerlikler sebebiyle Mehmed Molla (öl. 1531) ile Birgivi Mehmed Efendi'nin hayatlarına kısaca değinmiştir. Müellifin bu tutumu konuyla ilgili kaleme alınan birçok eserin göz ardı ettiği bir husus olup takdire şayandır. Zira Kadızâdelilerin fikrî temellerinin Buhara Hanefilerinin Osmanlı'daki takipçileri durumunda olan Muhyiddin Mehmed b. Ömer (öl. 938/1531), Kemalpaşazâde (öl. 940/1534), Sa'dî Çelebi (öl. 945/1539), Çivizâde (öl. 954/1547), Halebî (öl. 956/1549), Kadızâde Ahmed Şemseddin (öl. 988/1580) gibi ulemanın önemli bir tesirinin olduğu muhakkaktır.¹²

Yazarın Birgivi'den bahsettiği kısımda, kaynağına inmeksiz bir makaleden alıntılama suretiyle Birgivi'nin İbn Teymiyye ve ekolünden etkilendiğini belirtmesi dikkat çekmektedir.¹³ Zira bunun yanlış bir bilgidir ibaret olduğu; çünkü Birgivi'nin kendi eserlerinde İbn Teymiyye'ye veya Hanbelî-Selefi ulemaya herhangi bir atıfta bulunmadığı son dönemlerde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda¹⁴ açıkça ortaya konulmuştur. Ancak, yazarın bu çalışmalara henüz ulaşamadığı veyahut bunları göremediği muhakkaktır.

Ardından Kadızâde Mehmed Efendi'nin hayatını kısa ve özlü bir şekilde ele alan yazar, bu kısımda doğruluğu henüz ispatlanmamış olan bir takım bilgileri de eserine dâhil ettiği görülmektedir. Örneğin Evliya Çelebi'nin bir nakline dayanarak Kadızâde'nin Bağdat seferi sırasında Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmediğini ve sema ayinine de katılmadığını belirtmektedir.¹⁵ Oysa bu bilginin alıntılandığı yerde Çelebi'nin kimden bahsettiği belli değildir. Zira Kadızâde olarak bahsettiği kişinin Sofyalı olduğunu ve Draman şeyhi Ömer Efendi yerine şeyh olduğunu ve Sofyalı Kadızâde adıyla meşhur olduğunu belirtmektedir. Oysa Kadızâdelilerin lideri olan Kadızâde Balıkesirli olup meşâyıhtan değildir.¹⁶ İkinci bir örnek ise yazarın Kadızâde'nin "hilmî" mahlasıyla şiirler yazdığını belirtmesidir¹⁷ ki bu da hatalı bir bilgidir. Zira Kadızâde'nin mahlası "İlmî"dir.¹⁸ Üçüncü bir husus ise müellifin Kadızâde'nin eserlerinin önemli bir kısmını, özellikle de kendi otobiyografisi olan *Risâle-i Müdâfaa* adlı eserini¹⁹

¹⁰ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 104.

¹¹ Akhisârî'nin Kadızâdeli liderler arasında yer aldığı değerlendirilen araştırmacılar yalnızca, konuyla ilgili çeşitli çalışmaları bulunan Mustapha Sheikh ile Kadızâdeliler üzerine kapsamlı bir doktora tezi hazırlayan Ali Durmuş'tur. Geniş bilgi için bk. Mustapha Sheikh, *Ottoman Puritanism and its Discontents: Ahmad al-Akhisari and the Qadizadelis*, (Oxford: Oxford University, 2016); Ali Durmuş, *Osmanlı'da Dini Siyasi Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

¹² Geniş bilgi için bk: Durmuş, *Osmanlı'da Dini Siyasi Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi*, 323-339.

¹³ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 51.

¹⁴ Örneğin bk: Durmuş, *Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, 85-89; Mehmet Dalkılıç, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyığıt v.d. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019), 2/46-73.

¹⁵ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 53.

¹⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 1/1, 350.

¹⁷ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 55.

¹⁸ Durmuş, *Osmanlı Hanefilerinin Hanefiliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, 85-89.

¹⁹ Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfaa*, (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3).

ve bu eser üzerine yapılan çalışmayı göz ardı etmesidir.²⁰ Dolayısıyla Kadıızâde'nin hayatına dair nakledilen bilgiler eksik kalmıştır. Örneğin, Kadıızâde'nin tasavvuf düşmanı olmayıp aksine tarikat ehli olduğu ve Nakşibendî tarikatına mensup olduğu eserde zikredilmemiştir.

Ardından Üstüvânî'den bahseden yazar, yine kaynağına inmeden modern dönemde yapılan çalışmalara dayanarak onun yüzünden bazı tarikatların yasaklandığını ve kapatıldığını belirtmektedir.²¹ Oysa gerçekte Üstüvânî zamanında kapatılan herhangi bir tarikat bulunmamakta olup sadece Vâni Mehmed Efendi zamanında belli bir dönem semâ törenlerine yasak getirilmiştir.²² Ayrıca yazar Üstüvânî'nin eserlerine değinmediği gibi son dönem yapılan bir çalışmaya dayanarak onun Şam'da da faaliyetlerine devam ettiğini öne sürmüştür.²³ Oysa dönemin tarihçilerinden Muhibbi Üstüvânî'nin Dımaşk'taki durumuna değinmiş ve kendisini tarikat ehlinin dahi çok sevdiğini, İbnü'l-Arabî'ye muhabbet duyduğunu ve soyunun Dımaşk'ta bulunan Hasan el-Kaymerî adında bir şeyhe dayandığını belirtmektedir.²⁴ Birincil kaynak olarak kabul edebileceğimiz Muhibbi'nin bu eserindeki ifadeler ile yazarın Dawud Currie'nin eserinden naklettiği ifadeler çelişmektedir. Öte yandan yazar Üstüvânî'nin hayatını anlatırken Muhibbi'nin söz konusu nakillerini göz ardı etmiştir. Dolayısıyla Üstüvânî hakkında naklettiği bilgiler arasında onun tasavvufa sıcak baktığına değinmemiştir.

Yazar eserinde Kadıızâdelilerin son lideri olan Vâni'nin biyografisini ele almaktadır. Ancak burada da sonradan yayınlanan çalışmaların bazılarını dayanarak sadece bir iddiadan ibaret olan bazı bilgileri de bir hakikat olarak sunmaktadır. Örneğin Vâni'nin ölümü hakkında anlattığı bilgiler bu kabildendir. Necati Öztürk, Muzaffer Ozak'ta (öl. 1985) bulunduğunu ve Gazzî'nin torunu Abdüllatif Muhammed Esad'a ait olduğunu iddia edip ismini zikretmediği bir eserine dayanarak Vâni'nin Halvetî Şeyhi el-Gazzî'nin müntesipleri tarafından tutuklanarak Edirne'ye getirilmek istendiğini fakat yolda onun müridleri tarafından öldürüldüğünü nakletmektedir.²⁵ Öztürk'ün bu iddiasının, yazar tarafından eserde birinci ağızla nakledilmesi söz konusu iddianın hakikat olduğu hissini vermektedir.²⁶ Öncelikle belirtmek gerekir ki, dönemin kaynakları başta olmak üzere Vâni'nin hayatını ele alan hiçbir biyografi eserinde bu bilgi yer almamakla birlikte Vâni'nin Kestel'de öldüğü ve kendi adına yaptırdığı caminin haziresine defnedildiği vurgulanmaktadır.²⁷ Öte yandan Öztürk'ün dayandığı kaynağın hangi eser olduğu, nerede bulunduğu ve ihtiva ettiği bilgilerin doğru olup olmadığı tam bir muammadır. Ayrıca yazar bu kısımda Vâni'nin bazı eserlerini göz ardı etmekte, bazılarını da dipnot ve kaynak belirtmeksizin isimlerini sıralamakla yetinmektedir.²⁸

²⁰ Ali Durmuş, "Kadıızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risâlesi Risâle-i Müdâfaa Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği Tercüme Tahkik ve Değerlendirme", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), s. 321-350.

²¹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 57.

²² Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadıızâdeliler Hareketi*, 245-247.

²³ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 63.

²⁴ Muhammed Emin b. Fazlullah Muhibbi, *Hulasatü'l-Eser ft A'yânî'l-Karnî'l-Hâdi Aşer* (Beyrut: Dârü's-Sadr, t.y.), 3/386-388.

²⁵ Necati Öztürk, *Islamic Orthodoxy Among the Ottoman in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadi-Zade Movement* (Edinburgh: University of Edinburgh, 1981), 292.

²⁶ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 59.

²⁷ Örneğin bk: İsmail Belig, *Târih-i Bursa: Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân*, (Bursa: Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, 1287), 211; Hafız Hüseyin Ayvansarâyî v.d., *Hadikatü'l-Cevâmî': İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 576; Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan v.d., (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 1/288; J.F. Hammer Purgstal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Haz. Erol Kılıç ve Mümine Çelik, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992), 12/115. Vâni'nin ölümü hakkında geniş bilgi için ayrıca bk: Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadıızâdeliler Hareketi*, 212-213.

²⁸ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 59.

Kadıızâdeli liderlerin ardından eserde, Kadıızâdelilerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri kısa ve mücmel bir şekilde ele alınmakta,²⁹ akabinde “İstanbul Dışında Kadıızâdeliler” başlığı altında hareketin İstanbul dışındaki etkileri hakkında öne sürülen bir takım iddialar yine hakikat olarak sunulmaktadır.³⁰ Örneğin, Evliya Çelebi’nin Bitlis’te Kadıızâdeli olduğunu iddia ettiği Tireli Hacı Mustafa adlı bir kişinin bir müzayededen *Şehnâme* adında bir eser satın aldığı ve günah olduğu gerekçesiyle eserde yer alan resimleri kazıyarak bozduğu rivayetinin söz konusu eserde hakikatmış gibi gösterilmesi bunlardan biridir. Ki Evliya Çelebi’nin mevzubahis kişinin herhangi bir beyanı olmadığı halde onu Kadıızâdeli olarak itham etmesi ve ona ağza alınmayacak derecede galiz küfürlerle saldırması da ilginçtir. Oysa olayda geçen bu zatın kendi şeyhinin Tire’de bulunduğunu belirtmesi dikkate değerdir.³¹ Zira Kadıızâdeli liderlerden hiçbiri Tireli olmadığı gibi Tire’de de bulunmamıştır. Öte yandan Çelebi’nin galiz küfürlerle bu kişiye yüklenmesi onun Kadıızâdeliler hareketi hususunda nesnel olmayan bir tavır sergilediğini de göstermektedir. Bu şartlar altında söz konusu rivayetin bilgi değeri ancak bir iddiadan ibaret olmasına rağmen müellif tarafından bu rivayete ihtiyatla yaklaşılması da dikkate değerdir.

Müellif ardından Kadıızâdelilere yönelik eleştirileri ve Kadıızâdelilerin etki sürecini etraflıca ele almakta, akabinde “Kadıızâdeliler ve İslâmlaşma” başlığı altında Kadıızâdelilerin bid’atlara karşı duruşunu kısaca değerlendirmektedir.³² Eserin bu kısmındaki yorumlar, alanda çalışmalar yapan birçok araştırmacının dikkate almadığı önemli hususlar olması bakımından önem arz etmektedir. Öte yandan bu kısımda olumsuz olarak nitelenebilecek tek husus müellifin Bedrürreşid Muhammed b. İsmâil adlı müellifin *Risâle-i Elfâz-ı Küfür* adlı eserini Kadıızâde’nin *Fikrînâme* adlı eseri zannederek, Kadıızâde’ye atıfla bu eserden bazı alıntılarda bulunmasıdır. Söz konusu nakillerden yola çıkan müellif, Kadıızâde’nin çok basit nedenlerle dahi halkı tekfir ettiğini öne sürmektedir.³³ Oysa Kadıızâde’nin *Fikrînâme* adlı eseri, namazın hûşuyla kılınmasını konu edinen küçük bir risâleden ibarettir.³⁴ Lokman Doğmuş’un nakillerde bulunduğu kısımlar bu esere ait olmayıp adı geçen müellifin elfâz-ı küfür risâlesine aittir.³⁵

Kadıızâdelilerden sonra Sivasîlere yer veren müellif, sırasıyla Şemseddin Ahmed Sivasî (öl. 1006/1597), Abdülmecid Sivasî (öl. 1049/1639), Abdülehad Nûrî Efendi (öl. 1061/1651) ve Niyâzî-i Mısrî’nin (öl. 1105/1694) hayatlarını kısaca ele almaktadır.³⁶ Burada dikkat çeken durum Sivasîlerden olmamasına rağmen Şemseddin Ahmed Sivasî ile Mısrî’nin Sivasîye başlığı altında ele alınmasıdır. Zira bu iki şeyh, Halvetiyye tarikatına mensup olsalar da, Şemsiyye kolunun Sivasîyye şubesine mensup değillerdir.

Eserin üçüncü bölümü Kâtip Çelebi ve Naîmâ’nın nakillerinden hareketle tarafeyn arasında cereyan eden itikadî ve fikhî meseleleri ihtiva etmektedir. Müellif bu kısmın girişinde Kadıızâdeliler ile Halvetîler arasında söz konusu meselelerin niçin tartışıldığı üzerinde durmakta ve Osmanlı’nın hem siyasî hem de dinî sahada bazı temel problemlerinin bulunduğunu belirterek Kadıızâdelilerin bu problemlerden önemli bir kısmına dikkat çekmek

²⁹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 60-62.

³⁰ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 63.

³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1/4 341-343.

³² Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 63-72.

³³ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 70-71.

³⁴ *Fikrînâme*’nin yazma nüshası için bk: Kadıızâde Mehmed Efendi, *Fikrînâme* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/5), 70a-72b

³⁵ Geniş bilgi için bkz: Bedrürreşid Muhammed b. İsmâil, *Risâle-i Elfâz-ı Küfür* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/2), 29b-57b.

³⁶ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 71-79.

istediklerini vurgulamaktadır.³⁷ Ayrıca müellif, Kadıızâdelilerin iddiaları ve talepleri arasında bulunmamasına rağmen sonraki eserlerin ve makalelerin birçoğunda onlara atılan birkaç iftirayı da dile getirmekte ve Kadıızâdelilerin bu anlamda adeta bir saldırı çemberinde kaldığının altını çizmektedir.³⁸

Eserde Kadıızâdeliler ile Halvetiler arasında cereyan eden tartışma konuları Hızır'ın Hayatta olup olmadığı; ezan, mevlid ve naatin teganni ile okunup okunamayacağı; semâ, raks ve deverânın câiz olup olmadığı; Hz. Peygamber'e salavat getirmek; kahve ve tütünün haramlığı; Hz. Peygamber'in ebeveyninin imanı; Firavun'un imanı; Muhyiddin İbn Arabî'nin imanı; bid'atlar, kabir ziyaretleri; regaib, berat ve kadir namazları; el, etek öpüp selam almak ve eğilmek; Hz. İbrâhim'in milletindenim demenin caizliği; emir bi'l-ma'rûf ve nehiy 'ani'l-münker; olmak üzere on dört başlık altında ele alınmaktadır.³⁹ Bu meseleler ele alınırken daha çok ikincil kaynakların tercih edilmesi ve asıl kaynaklara inilmemesi dikkat çeken bir husustur. Ayrıca eserde, söz konusu ihtilafların İslâm tarihindeki seyrine, yani Kadıızâdelilerden önce ulema arasında tartışılıp tartışılmadığına da değinilmemektedir. Yine bu kısımda dikkat çeken bir başka husus, Ahmed Rûmî Akhisârî'nin Kadıızâdeliler arasında zikredilmediği için bu meselelerde Akhisârî'nin görüşlerine yer verilmemesidir. Dolayısıyla, özellikle Akhisârî'nin eserlerinde genişçe yer bulup, diğer Kadıızâdelilerin eserlerinde bahsedilmeyen Hızır'ın hayatı, ebeveyn-i Resûl'ün imanı ve Kabir ziyaretleri gibi bazı hususlarda Kadıızâdelilerin hangi görüşe meylettiğini ortaya konulamamıştır. Netice itibariyle bazı başlıkların altında zikredilen bilgiler Kâtip Çelebi ve Naîmâ gibi dönemin müelliflerinin nakillerinden ibaret olmuştur.

Söz konusu ihtilafların ardından "Bitmeyen Mücadele" başlığı altında Vâni'nin ölümünden sonra Kadıızâdelilerin toplumdaki tesirlerine ve onlarla ilgili birtakım iddialara yer verilmiştir.⁴⁰ Ayrıca bu kısımda bir takım zorlama yöntemlerle ve iddialarla Kadıızâdeliler ile Vehhâbîlik arasında organik bir bağ kurma çabası içerisinde olan Currie'nin fikirlerine yer verilmiş ancak Currie'nin iddialarının doğruluğu müellif tarafından araştırılmamış ve ortaya konmamıştır.⁴¹

"Çatışmanın Sebeplerine Dair" adlı başlık altında ise, tarafeyn arasında cereyan eden anlaşmazlıkların sebepleri üzerinde durulmuş, bu kısımda bir takım önemli tespit ve tahlillerde bulunulmuştur. Özellikle Halvetilere veyahut Mevlevîlere yakın durdukları için Kadıızâdelilere karşı acımasız eleştirilerde bulunan bir takım müverrihlerin ve araştırmacıların iddialarının yersizliği ispata çalışılmıştır.⁴²

Sonuç kısmında ise, Kadıızâdeliler Hareketi'nin İslâm'ın sade haliyle yaşanması anlayışıyla ibadetlere ek olarak bir takım ibadet benzeri faaliyetlerin meşru görülmesi anlayışı arasındaki karşıtlık temelinde ortaya çıkan bir hareket olduğu vurgulanmıştır. İki tarafın da benzer amaç, yöntem ve üslupla birbirlerine karşı mücadeleye girdiği; Halvetilerin ise daha çok manevî bilgilerle ve tecrübelerle Kadıızâdelilere cevap verdiği vurgulanmıştır. Tarafeynin birbirlerine ilmî ve siyâsî bir üstünlük kurma çabası içerisinde oldukları ve dolayısıyla Kadıızâdelilerin de bu anlamda sarayın gücünü kullanmaktan geri durmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kadıızâdeliler hareketinin cehalet

³⁷ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 85-89.

³⁸ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 89.

³⁹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 90-99.

⁴⁰ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 99-103.

⁴¹ Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 104-105.

⁴² Doğmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 105-109.

ve bağınazlık temelinde ele alınmaması gerektiği ve tasavvufî ekollerden Kadızâdelilere düşmanlık güdenlerin onlara karşı hoşgörülü olmak yerine saldırganca bir tavır sergilediklerini vurgulanmıştır.⁴³

Genel olarak kaynakların yeterliliği açısından değerlendirildiğinde eserde kaynakların oldukça az kullanıldığı ve hata çoğunun göz ardı edildiği, buna karşın daha çok ikincil kaynaklara ve son dönem yapılan çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir. Yazarın bu tutumu, olayların ve olaylarda zikredilen şahısların fikirlerinin ele alınışı ve aktarılışında bir takım eksiklikleri de beraberinde götürmüştür. Bununla birlikte müellifin eserini kaleme alırken yurt içinde ve dışında Kadızâdelilerle ilgili yayınlanmış çalışmaların önemli bir kısmından faydalanması; Kadızâdelilerle ilgili nakledilen bilgilere ve tarafeyn arasında cereyan eden olaylara yaklaşımındaki tarafsızlığı ve nesnel tutumu takdire şayandır. Ayrıca yazarın eserinde okurlarını sıkmayacak şekilde yalın ve anlaşılabilir bir dil tercih etmesi de dikkat çekmektedir.

Genel itibariyle içerik bakımından değerlendirildiğinde Kadızâdeliler Hareketi'nin tarihî ve fikrî arka planının tam olarak ortaya koyulması; Kadızâdeli liderlerin biyografilerinin, eserlerinin ve fikirlerinin etraflıca ele alınması; Kadızâdelilerin mezhebi aidiyetlerinin araştırılması bakımından birtakım bilgiler ortaya koysa da, bu bilgilerin gerekli yeterliliğe sahip olmadığı açıktır. Ancak buna rağmen üslup ve içerik bakımın genel itibariyle değerlendirildiğinde, alanda araştırmalarda bulunan araştırmacıların kayıtsız kalamayacağı bir eser olduğu muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Ayvansarayî, Hafız Hüseyin, v.d.. *Hadikatü'l-Cevâmî'*: İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar. Haz. Ahmet Neziha Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Bedrürreşid, Muhammed b. İsmâil. *Risâle-i Elfâz-ı Küfür*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/2.
- Beliğ, İsmail. *Târih-i Bursa: Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân*. Bursa: Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, 1287.
- Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. 6 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Dalkılıç, Mehmet. "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhâbilik/Selefilikle Suçlanması Günümüze Yansımaları". *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivi*. ed. Mehmet Bayyigit v.d., 2/46-73. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Doğmuş, Lokman. *Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2021.
- Durmuş, Ali. "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risâlesi Risâle-i Müdâfaa Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği Tercüme Tahkik ve Değerlendirme". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), 321-350.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.

⁴³ Doğmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 111-113.

- Durmuş, Ali. *Osmanlı'da Dinî Siyasi Bir Yapılanma Olarak Kadıızâdeliler Hareketi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Hammer, J.F. Purgstal. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Haz. Erol Kılıç, Mümine Çelik. 16 cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. *Fikirnâme*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8210/5.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. *Risâle-i Müdâfaa*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3.
- Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlullah. *Hulasatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdi Aşer*. 4 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y..
- Öztürk, Necati. *Islamic Orthodoxy Among the Ottoman in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadi-Zade Movement*. Edinburgh: University of Edinburgh, 1981.
- Raşid, Mehmed Efendi. *Târih-i Râşid ve Zeyli*. Haz. Abdülkadir Özcan v.d.. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Sheikh, Mustapha. *Ottoman Puritanism and its Discontents: Ahmad al-Akhisari and the Qadizadelis*. Oxford: Oxford University, 2016.